

MAGDALENA ZIELIŃSKA

ZWIĄZEK OPIEKI Z WYCHOWANIEM W RODZINIE

Rodzina jako naturalne środowisko życia człowieka wywiera mocny wpływ na rozwój swoich członków, szczególnie dzieci. Jest ona pierwszym środowiskiem, do którego dziecko wchodzi przez sam fakt narodzin. Wpływ jej rozciąga się na wszystkie sfery jego życia, a wynika on z naturalnych więzi łączących dziecko z rodzicami i rodzeństwem¹ „Wszystkie potrzeby dziecka [rodzina] jest w stanie zaspokoić w stopniu znacznie pełniejszym niż jakiegokolwiek inne środowisko. [...] Żadna instytucja nie potrafi zastąpić rodziny i prawidłowo oddziaływać na rozwój psychiczny dzieci, gdyż naturalna więź emocjonalna występująca w rodzinie jest tu czynnikiem decydującym”² Wspólne życie, zaspokajanie elementarnych potrzeb, jedzenie, mieszkanie, ubranie, spędzanie wolnego czasu spełnia ważną rolę – pozwala na optymalne zaspokajanie wszystkich potrzeb psychicznych. Rodzina troszczy się zarówno o zdrowie dziecka, jak również bierze udział w przekazywaniu wiedzy, wartości, kultury oraz przygotowuje je do samodzielności³

Spełniając funkcje, takie jak opieka i wychowanie, rodzina pełni znaczącą rolę w życiu dziecka. A. Kelm twierdzi, że spośród wielu zadań, jakie podejmuje rodzina wobec dziecka, najważniejsze są niewątpliwie zadania

MAGDALENA ZIELIŃSKA – Instytut Nauk o Rodzinie KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: magducha5@o2.pl

¹ Z. T y s z k a, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa: Żak 1993, s. 148-149.

² J. M a c i a s z k o w a, *Rodzina jako wspólnota emocjonalna*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1988, nr 4, s. 35.

³ Tamże, s. 35.

opiekuńcze⁴ W literaturze pedagogicznej przez słowo „opieka” rozumie się działalność skierowaną na zaspokajanie potrzeb dzieci i młodzieży oraz na organizowanie optymalnych warunków dla rozwoju i wychowania⁵ w aspekcie materialnym, psychospołecznym i pedagogicznym⁶ Natomiast pod pojęciem „wychowanie” należy rozumieć świadome, celowe i specyficzne oddziaływanie zmierzające do osiągnięcia trwałych skutków w rozwoju fizycznym, umysłowym, społecznym czy duchowym człowieka⁷ „Zadania opiekuńcze” to – według J. Szczepańskiego – określone czynności, które mają wywołać pożądane skutki⁸

Istotne wydaje się poruszenie aspektu zależności między opieką a wychowaniem, co jest przedmiotem niniejszego artykułu. Literatura pedagogiczna łączy funkcję opieki i wychowania. Według Kawuli „niektóre akty opieki posiadają atrybut wychowawczości”⁹ Zdaniem J. Maciaszkowej związek pomiędzy opieką i wychowaniem polega na stwarzaniu przez opiekunów warunków niezbędnych do wychowania i dostarczaniu metod wychowawczych służących opiekunom w aktywizacji i usamodzielnianiu dziecka¹⁰

W procesie opiekuńczo-wychowawczym działania opiekuńcze wyprzedzają i warunkują czynności wychowawcze¹¹ Dąbrowski stwierdza, że „opieka jest działalnością jak najbardziej pierwotną w stosunku do wychowania”¹² Jej celem jest zaspokojenie potrzeb podopiecznych, a określony stan tego zaspokojenia jest jej pierwszoplanową funkcją. Zadaniem zaś działalności wychowawczej jest przede wszystkim urzeczywistnienie w wychowanku określonych wymagań społeczno-moralnych, wyrażonych ideałami, celami i zadaniami wychowawczymi. Opieka powinna zawierać wychowanie lub mieć jego

⁴ A. K e l m, *O opiece nad dzieckiem w rodzinie*, Warszawa: WSiP 1974, s. 3.

⁵ S. K a w u l a, *Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej*, [w:] *Pedagogika rodziny*, red. S. K a w u l a, J. B r a g i e l, A. W. J a n k e, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2000, s. 243.

⁶ A. W. J a n k e, *Uwarunkowania działalności opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 1, s. 27.

⁷ W. P o m y k a ł o, *Wychowanie*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, s. 917.

⁸ J. S z c z e p a ń s k i, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: PAN 1966, s. 162.

⁹ K a w u l a, art. cyt., s. 246.

¹⁰ J. M a c i a s z k o w a, *Opieka i wychowanie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1983, nr 5, s. 197.

¹¹ Tamże, s. 201.

¹² Z. D ą b r o w s k i, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000, s. 91-92.

walory; jeśli nie spełnia tego warunku, jest nieprawidłowa. Realizacja określonych zadań i celów wychowawczych zależy od uprzedniego zaspokojenia odpowiednich potrzeb¹³

W związku z tym, że wychowanie obejmuje wiele różnych aspektów, w niniejszym artykule zostanie poruszona zależność między opieką a różnorodnymi rodzajami wychowania, takimi jak wychowanie fizyczne (zdrowotne), wychowanie przez pracę, wychowanie moralne, wychowanie intelektualne (umysłowe) oraz wychowanie religijne¹⁴

I. WYCHOWANIE FIZYCZNE

Na wychowanie fizyczne (zdrowotne), którego celem jest prawidłowy rozwój i zdrowe funkcjonowanie organizmu dziecka oraz stworzenie odpowiednich warunków dla rozwoju jego dojrzałości fizycznej i biologicznej, wpływa właściwa opieka rodzicielska. Obejmuje ona ochronę zdrowia, zmierzając do zapobiegania lub usuwania sytuacji zagrożenia rozwoju dziecka, działania zapobiegające urazom, chorobom oraz prawidłowe odżywianie, higienę pracy i wypoczynku¹⁵ Rodzice właściwie opiekujący się dzieckiem uwzględniają u niego narastający „głód ruchu”, potrzebę ćwiczeń mięśni, kośćca, serca, płuc oraz stwarzają odpowiednie warunki do fizycznego rozwoju¹⁶

Według Z. Dąbrowskiego realizacja określonych celów i zadań wychowania zależy od uprzedniego zaspokojenia odpowiednich potrzeb biologicznych podopiecznego. Tak na przykład dziecko nie będzie mogło pójść do szkoły bez niezbędnego ubrania, niedożywione i w nieogrzanym pomieszczeniu nie wykaże skłonności do słuchania czy przyjmowania wiedzy, a śpiące nie będzie w stanie odrabiać lekcji ani podjąć pracy społecznej. Zachodzi więc wyraźny związek między działalnością zaspokajającą potrzeby a szeroko pojętym wychowaniem¹⁷ Ponadto należy zauważyć, że konsekwencje „rozwoju somatyczno-motorycznego” pod wpływem aktywności ruchowej, według M. Grabowskiego, daleko wykraczają poza biologiczne potrzeby organizmu. Są one ważne także dla rozwoju psychicznego i społecznego. Sprawność

¹³ Tamże.

¹⁴ P o m y k a ł o, art. cyt., s. 925.

¹⁵ K e l m, dz. cyt., s. 39.

¹⁶ M. G r a b o w s k i, *Teoria fizycznej edukacji*, Warszawa: WSiP 1997, s. 167

¹⁷ D ą b r o w s k i, dz. cyt., s. 95.

fizyczna umożliwia uczestnictwo w zabawach dających zadowolenie i radość życia. Dzięki rozwojowi motoryki dziecko staje się niezależne od otoczenia, co podnosi jego wiarę we własne siły. W okresie dziecięcym sprawność motoryczna warunkuje wiele czynności intelektualnych, odgrywając istotną rolę w przystosowaniu do nauki szkolnej. Poprzez zabawy ruchowe dziecko nabiera umiejętności, które ułatwiają nawiązywanie kontaktów społecznych i wyznaczają pozycję społeczną w grupie rówieśniczej”¹⁸

II. WYCHOWANIE PRZEZ PRACĘ

W encyklice *Laborem exercens* Jan Paweł II pisze, że rodzina jest pierwszą, wewnętrzną szkołą pracy dla każdego człowieka¹⁹. Celem wychowania przez pracę jest ukształtowanie w wychowanku szacunku do człowieka i jego pracy, wdrożenie go w role społeczne oraz wyrobienie umiejętności działania dla własnego rozwoju i wspólnego dobra²⁰. Praca nie tylko zaspokaja potrzeby związane z egzystencją fizyczną, ale także umożliwia zaspokojenie potrzeby uznania, przynależności i samorealizacji. Człowiek dzięki pracy ubogaca się wewnętrznie, dokonując różnorodnych odkryć²¹. Każde zdrowe dziecko jest gotowe do podejmowania wysiłku, pokonywania trudności, cieszy się, gdy osiągnie zamierzony cel. Pragnie pochwały za wykonaną pracę. Jest gotowe wykonywać czynności służące innym. Zadaniem rodziców w tej dziedzinie jest wyrabianie w dziecku gotowości do pracy i szacunku do niej, a także czerpania zadowolenia z dobrze wykonanej pracy oraz umiejętności oceniania organizacji²². W wychowaniu przez pracę ważny jest przykład rodziców pracujących, którzy dzięki wysiłkowi, jaki podejmują przez codzienną pracę, ukazują dziecku cel życia, jego sens i wartości, dostarczając bogatej wiedzy o rozległych dziedzinach życia człowieka i społeczeństwa. Dziecko zrozumie znaczenie pracy, gdy rodzice będą ją traktować nie tylko

¹⁸ G r a b o w s k i, dz. cyt., s. 169.

¹⁹ J a n P a w e ł I I, „*Laborem exercens*” – Encyklika o pracy ludzkiej (z okazji dziewięćdziesiątej rocznicy encykliki „*Rerum novarum*”), z dnia 14 września 1981 roku. Kraków: Wydawnictwo Św. Stanisława, B. M. 1996, s. 120.

²⁰ M. K a l i n o w s k i, *Jak wychowywać przez pracę w rodzinie*, Warszawa: IWZZ 1986, s. 3-4, 49.

²¹ W. R a c h a l s k a, *Zadania rodziny w zakresie przygotowania dziecka do pracy*, [w:] *W służbie dziecku*, red. J. Wilk, Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL 2003, s. 230.

²² Tamże.

jako źródło dochodu, ale jako obowiązek wobec rodziny i społeczeństwa, a także jako działalność przynoszącą radość życia i dającą radość z tworzenia nowych wartości²³

Jeżeli rodzic nie pozwoli dziecku na podejmowanie czynności życia domowego, takich jak np. utrzymywanie czystości, robienie zakupów, pielęgnowanie kwiatów, mycie naczyń, nie osiągnie skutków wychowania przez pracę. Praca w domu rozwija u dziecka uczucia społeczne, umiejętność pracy w zespole, wyrabia uczciwość, sprawia, że dziecko doznaje poczucia odpowiedzialności za wykonane zadania i uczy się szanować pracę. Przystwajaniu tych sprawności sprzyja życie rodzinne pełne zgodnego współżycia, harmonijnego układu wzajemnych stosunków interpersonalnych, ciepła atmosfera oraz zaspokojenie potrzeb bezpieczeństwa i miłości. Dziecko będzie przeżywało radość z własnych osiągnięć, ze świadomości ważności swojego udziału w życiu rodziny, jeśli będzie odczuwało niezbędność swoich obowiązków dla należytego funkcjonowania rodziny²⁴ Istotne jest, aby rodzice wnosili w życie rodziny pogodę ducha, optymizm oraz wdrażali dziecko do wykazywania hartu w podejmowaniu trudu. Poważnym błędem rodziców jest ochrona dzieci przed pracą czy jakimkolwiek wysiłkiem²⁵ Udział dzieci w pracy w domu, którą powinni organizować im rodzice, wpływa pozytywnie na kształtowanie charakteru dziecka, jego sprawności manualne, samodzielność oraz zdolności. Poprzez uczestnictwo w pracy rodziny dziecko rozwija się umysłowo, uczy się formułowania pojęć i sądów oraz zdobywa wiedzę. Niezaspokojenie potrzeb samodzielności i aktywności dziecka, wyrażających się np. przez uczenie się czynności dnia codziennego, uniemożliwia wychowanie przez pracę²⁶

Z badań przeprowadzonych przez autorkę niniejszego artykułu w roku 2004 wynika, że największy odsetek dzieci spośród badanych rodziców mających wykształcenie wyższe (63,4%) spełnia obowiązki związane z gospodarstwem domowym, czyli jest wdrażanych do uczestnictwa w pracach domowych. Celem tych badań było wykazanie: czy i w jaki sposób wykształcenie rodziców różnicuje sprawowanie opieki w rodzinie. W dziedzinie wy-

²³ Tamże, s. 231.

²⁴ Tamże.

²⁵ J. Z b o r o w s k i, *Problem jedyńactwa w rodzinie*, [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1986, s. 421, 423.

²⁶ T. K u k o ł o w i c z, *Rodzina w procesie uspołeczniania dziecka*, Lublin: KUL 1978, s. 176.

chowania przez pracę badania dowiodły, że im wyższe wykształcenie, tym większa świadomość rodziców pozytywnego wpływu na dziecko angażowania go dziecka w prace domowe²⁷ Według Rachalskiej przygotowanie do pracy powinno być działalnością głęboko wychowawczą, angażującą najgłębsze sfery psychiki²⁸

III. WYCHOWANIE MORALNE

Według L. Dyczewskiego rodzina jest grupą społeczną o charakterze wspólnotowym, gdyż jest miejscem głębokich kontaktów emocjonalnych, „wspólnotą miłości i solidarności”²⁹ Pośrednicząc między jednostką a społeczeństwem, rodzina stwarza warunki wspólnoty moralnej. Wychowanie moralne ma na celu formowanie u dziecka moralności, czyli przekazywanie mu systemu norm, nawyków, postępowania moralnego³⁰ oraz doprowadzenie go „do dojrzałych osobowych wyborów wartości i do rozwinięcia poczucia odpowiedzialności”³¹ W wychowaniu tym niezastąpioną rolę odgrywa matka, która jest dla dziecka pierwszą osobą znaczącą. Sposób, w jaki matka odpowiada na miłość swojego dziecka, warunkuje jego przyszłe kontakty z otoczeniem. Jest prototypem stosunków z innymi ludźmi i wzorem zachowania. Matka zaspokaja potrzeby dziecka, ale nie oznacza to, że może pozwolić mu na wszystko. Powinna jako pierwsza przeciwstawiać się egoizmowi dziecka, stawiać mu wymagania, zakazy i nakazy. Matczyną miłość uzupełnia ojciec, który wprowadza dziecko w świat zewnętrzny, natomiast wśród rodzeństwa dziecko uczy się postaw społeczno-moralnych, na przykład ustępowania i rezygnowania z własnych zachcianek na rzecz dobra wspólnego³² Rodzina pełni niezastąpioną rolę w kształtowaniu charakteru dziecka. Wychowanie w rodzinie, mimo że przebiega w sposób naturalny, nie powinno być nie-

²⁷ M. J a k ó b o w s k a, *Wpływ wykształcenia rodziców na sprawowanie funkcji opiekuńczej nad dzieckiem w rodzinie* (mps pracy magisterskiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski 2004, s. 104).

²⁸ R a c h a l s k a, art. cyt., s. 232.

²⁹ H. G a j d a m o w i c z, *Rodzina jako środowisko wychowania moralno-społecznego*. [w:] *W służbie dziecka*, s. 7-8.

³⁰ K e l m, dz. cyt., s. 105.

³¹ J. W i l k, *Pedagogika rodziny*, Lublin: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 2002, s. 136.

³² G a j d a m o w i c z, art. cyt., s. 10-11.

świadome, rodzice mogą je zaplanować i zorganizować. Rozkład dnia, podział obowiązków, pełnienie określonych ról, porządek i ład oraz wzajemne poszanowanie praw i potrzeb członków rodziny jest najlepszą metodą kształtowania charakteru dziecka. Istotne w wychowaniu moralnym jest powtarzanie przez dziecko tych samych czynności i zadań, dzięki czemu utrwała ono dobre skłonności, a eliminuje złe. Powtarzanie określonych czynności i zachowań jest drogą nabywania różnego rodzaju sprawności moralno-społecznych, tj. cnót i wad. Literatura przedmiotu mówi, że tam, gdzie nie zostaną wykształcone sprawności w kierunku dobrych uczynków, ich miejsce zajmą skłonności do złego. Każde zaniedbanie w dobrym jest ustępstwem na rzecz utrwalania się złych zachowań. Tak więc wychowanie moralne polega na usprawnianiu do dobrych czynów, a za rozwój sprawności, które w pierwszych latach życia nabywa dziecko, odpowiedzialni są rodzice. Nabywanie przyzwyczajzeń jest początkowym etapem w rozwoju moralnym człowieka. Stanowi warunek konieczny przejścia do wyższych stadiów heteronomii. Końcowym etapem tego rozwoju jest osiągnięcie przez osobę autonomii moralnej, co oznacza zdolność postępowania według przyjętych, zinterioryzowanych norm i wartości³³

Na wychowanie moralne negatywny wpływ wywiera postawa nadopiekuńcza i opieka niedostateczna. W środowisku nadopiekuńczym występuje zaburzenie w sferze reakcji moralnych. Rodzice reprezentują wobec dziecka wówczas nikły autorytet, gdyż chcą być ciągle do jego dyspozycji. Dzieci widzą, że o postępowaniu rodziców decydują ich zachcianki. Pragną poczucia bezpieczeństwa, które jest konsekwencją stanowczej postawy rodziców, ale nie mogąc zaspokoić tego pragnienia, przeżywają pewną niechęć do nich i nie okazują im szacunku. Braki z zakresu reakcji moralnych cechujące dziecko wychowywane w środowisku nadmiernie opiekuńczym wynikają także z izolowania dziecka od moralnych wpływów i oddziaływań środowiska pozarodzinnego, gdzie rodzice dostrzegają niebezpieczeństwo w grupach rówieśniczych. W ten sposób utrudniają proces moralnego rozwoju dziecka. Trzeba pamiętać, że przebywanie w gronie rówieśników rozwija przede wszystkim zdolności do podejmowania decyzji moralnych, krytycyzm oraz pobudza do refleksji nad normami moralnymi³⁴

Opieka niedostateczna, która może przejawiać się w tym, że dziecku nie zapewni się dostatecznej ilości pożywienia, ubrania, odpoczynku, nie zaspokoi

³³ Tamże, s. 14, 16-19.

³⁴ Cz. C z a p ó w, *Rodzina a wychowanie*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1968, s. 25-29.

potrzeby bezpieczeństwa, uznania, może spowodować, że dziecko będzie skłonne uzyskać to wszystko na innej drodze, nawet za cenę konfliktu z normami moralnymi. Odtrącenie i niezaspokojenie potrzeb stwarza chłód uczuciowy i paraliżuje skuteczność moralnych pouczeń oraz wywołuje wiele niekorzystnych stanów uczuciowych u dziecka, np. złość, chęć niszczenia i krzywdzenia³⁵

Dziecko „przyjmuje różnorodne normy moralne jako obowiązujące dyrektywy zachowania się w różnych sytuacjach przede wszystkim ze względu na uczucia życzliwości, jakie żywi do osoby zaspokajającej jego potrzeby. Jeżeli takich uczuć życzliwości wobec opiekunów zabraknie, ich pouczenia moralne tracą w oczach dziecka wartość”³⁶

Przykład rodziców jest bardzo istotny w każdej dziedzinie wychowania dziecka, szczególnie gdy chodzi o przekazywanie wartości. Przytaczane wyżej badania dowiodły, że im wyższe wykształcenie rodziców, tym większa świadomość wpływu na wychowanie dziecka. Bardzo duży odsetek rodziców z wyższym wykształceniem (82,9%) opiera przekazywanie wartości na własnym przykładzie³⁷

IV. WYCHOWANIE INTELEKTUALNE

Nie można pominąć wychowania intelektualnego (umysłowego), w którym opieka rodzicielska odgrywa istotną funkcję. Wychowaniu temu sprzyja atmosfera akceptacji dziecka przez rodziców, ich ciepły stosunek do niego przez podtrzymanie psychiczne w formie dodawania mu otuchy czy zachęty. Ważne jest także stymulowanie rozwoju dziecka w atmosferze akceptacji i uwzględniania racji dziecka³⁸ Warto dodać, że formą stwarzającą warunki pobudzające myślenie jest zabawa, musi jednak być ona dostosowana do wieku, rozwoju psychicznego i fizycznego dzieci. Rodzice powinni organizować warunki zabawy, podsuwać tematy zabaw oraz razem z dzieckiem zapoznawać się z instrukcją zbyt trudnych zabaw. Istotne znaczenie ma przede

³⁵ Tamże, s. 30-32.

³⁶ Tamże, s. 30.

³⁷ J a k ó b o w s k a, dz. cyt., s. 103.

³⁸ M. Z i e m s k a, *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*, [w:] *Rodzina i dziecko*, s. 159-161.

wszystkim zainteresowanie i bezpośredni udział rodzica w zabawach dziecka³⁹

Negatywnie na rozwój umysłowy dziecka wpływa zbytnia pobłażliwość rodziców, brak oryginalności w myśleniu oraz niższy stopień wytrwałości, ciekawości i fantazji. Zbytnie ochranianie dziecka ogranicza jego możliwości⁴⁰

Badania nad korelacją między wykształceniem rodziców a opieką sprawowaną w rodzinie dowiodły, że rodzice z wyższym wykształceniem stwarzają lepsze warunki dla rozwoju intelektualnego dziecka niż rodzice z wykształceniem niższym. Rodzice z wyższym wykształceniem częściej z własnej inicjatywy kontaktują się z wychowawcą dziecka. Może to świadczyć o ich większym zainteresowaniu poczynaniami dziecka w dziedzinie nauki. Przeprowadzone badania własne dowiodły, iż ci rodzice w większej liczbie angażują się w pomoc dzieciom w nauce niż rodzice z niższym wykształceniem. Więcej też dzieci rodziców z wyższym wykształceniem uczestniczy z zajęciach dodatkowych, takich jak język obcy czy różne koła zainteresowań. Można zatem wysunąć wniosek, że rodzice z wyższym wykształceniem mają większe aspiracje w dziedzinie rozwoju intelektualnego, co wpływa na stymulację dzieci w rozwoju umysłowym i stwarzanie ku temu lepszych warunków⁴¹

Literatura przedmiotu podaje, że poziom umysłowy dzieci stymulowany jest przez postawę akceptacji ze strony rodziców, a hamowany przez postawę odrzucenia i odtrącenia⁴² Dlatego należy w tym miejscu podać wyjaśnienie, czym charakteryzuje się odtrącenie dziecka i jakie są tego skutki. Rodzice odrzucający dziecko są w stosunku do niego chłodni uczuciowo, nie okazują dziecku ciepłych uczuć oraz nie interesują się jego potrzebami. Stawiają dziecku wygórowane wymagania, w sposób bezwzględny i sztywny egzekwują ich spełnianie oraz ściśle kontrolują poczynania dziecka. W przypadku, gdy zachowanie dziecka odbiega od oczekiwań rodziców, stosują wobec niego surowe kary. Dziecko rodziców odrzucających jest traktowane przez nich przedmiotowo – nie ma ono prawa wyrażania swojego zdania. Nigdy nie może oczekiwać pomocy ze strony rodziców. Odrzucenie dziecka przejawia się

³⁹ M. G r o c h o w i ń s k a, *Kultura pedagogiczna*, [w:] *Rodzina i dziecko*, s. 320-323.

⁴⁰ Z i e m s k a, *Postawy rodzicielskie*, s. 159-160.

⁴¹ J a k ó b o w s k a, dz. cyt., s. 79, 80.

⁴² Z i e m s k a, *Postawy rodzicielskie*, s. 161.

w takich błędach rodziców, jak agresja, rygoryzm i hamowanie aktywności⁴³ Agresja powoduje u dziecka poczucie zagrożenia, lęk, spadek nastroju oraz poczucie winy i agresję wobec rodzica⁴⁴ Jest ona szczególnie groźna, gdyż ma tendencję do ponownego ujawniania się ze wzrastającą siłą⁴⁵ Rygoryzm, podobnie jak agresja, powoduje lęk, stopniowo kształtując postawę lękową, a w stanie lęku, według Kępińskiego, człowiek nie jest zdolny do myślenia i podejmowania decyzji. W rygorystycznych zachowaniach rodziców występuje zarzucanie dziecka poleceniami i nakazami przekraczającymi często jego możliwości⁴⁶

Odrzucanie dziecka przez rodziców, przejawiające się w hamowaniu jego aktywności, prowadzi do zaniżenia samooceny dziecka, buntu, agresji, podporządkowania z lęku przed rodzicami⁴⁷ Natomiast dziecko od momentu przyjścia na świat potrzebuje, aby otoczono je opieką, zaspokojono jego potrzeby, by mogło się rozwijać w sposób prawidłowy. Potrzebuje ono osób bliskich, rodziny, która będzie miała na względzie jego dobro i tym dobrem będzie wobec niego się kierowała⁴⁸

VI. WYCHOWANIE RELIGIJNE

Człowiek – jak podkreśla wielu psychologów – „charakteryzuje się twórczym niepokojem związanym m.in. z poszukiwaniem wartości i sensu, który pozwalałby podporządkować i scalać poszczególne doznania wedle określonych kryteriów”⁴⁹, a kryterium takiego dostarcza religia⁵⁰ Mówiąc o wychowaniu, nie można pominąć wychowania religijnego, które oznacza ukierunkowanie osoby na jej cel ostateczny, wychowanie do wiary, uwrażliwienie na to, co transcendentne, na poznanie Boga i współdziałanie z Nim⁵¹

⁴³ A. G u r y c k a, *Błąd w wychowaniu*, Warszawa: WSiP 1990, s. 200-201.

⁴⁴ Tamże, s. 89.

⁴⁵ Tamże, s. 225.

⁴⁶ Tamże, s. 207, 208.

⁴⁷ Tamże, s. 89.

⁴⁸ M. B r a u n G a ł k o w s k a, *Psychologia domowa*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990, s. 79.

⁴⁹ J. M a k s e l o n, *Człowiek jako istota religijna*, [w:] *Psychologia dla teologów*, red. J. Makselon, Kraków: Wyd. Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 1995, s. 295-260.

⁵⁰ Tamże, s. 167.

⁵¹ Deklaracja o Wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, [w:] Sobór Waty-

W *Liście do Rodzin* Jan Paweł II mówi, że wychowanie religijne to udzielenie pomocy wychowankowi w stawaniu się odpowiedzialną osobą⁵² Istotą religijnego wychowania jest wspieranie wychowanków w pełnym rozwoju osobowości, tak by uczestnicząc w kształtowaniu świata, byli zdolni osiągnąć cel ostateczny. Zatem wychowanie religijne musi budzić i rozwijać w człowieku wiarę, by to właśnie ona stanowiła fundament życia i działania⁵³ Aby wychowanie religijne mogło być realizowane, potrzebna jest odpowiednia działalność opiekuńcza rodziców, wyrażająca się w zaspokajaniu potrzeb, a do „najważniejszych potrzeb naturalnych człowieka, w obrębie, których funkcjonuje religijność, zalicza się potrzeby poznawcze, emocjonalne i społeczne”⁵⁴ Na wyróżnienie zasługują potrzeby emocjonalne, wśród których podkreśla się potrzebę bezpieczeństwa⁵⁵ Już w pierwszych okresach życia dziecka matka zaspokaja w nim tę potrzebę poprzez reagowanie na uczucie głodu, potrzebę snu, bliskości. Powoduje to wytworzenie zaufania do matki, które stanowi w późniejszej fazie rozwoju podstawę zaufania, zawierzenia Bogu⁵⁶

Znaczący wpływ na wychowanie religijne wywiera opieka stymulacyjna. Czynnikiem sprzyjającym stymulacji jest tworzenie przez rodziców religijnej atmosfery domu, religijnego nastroju i atmosfery modlitwy. Bardzo ważny jest także przykład rodziców praktykujących, rozmawiających na tematy wiary oraz kontaktujących się z Kościołem i jego wspólnotami⁵⁷ Z badań przeprowadzonych przez autorkę artykułu wynika, że rodzice z wyższym wykształceniem częściej angażują się w wychowanie religijne poprzez modlitwę, częste uczestnictwo we mszy świętej czy praktyki związane ze świąteczną obrzędowością. Podejmują także ze swoim dzieckiem rozmowy na tematy religijne. Na podstawie tych badań można także stwierdzić, iż w wychowaniu religijnym pozytywną rolę odgrywa wykształcenie wyższe rodziców, którzy w sposób znaczący realizują działalność zmierzającą do socjalizacji religijnej dziecka⁵⁸

kański II, *Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 1967, s. 318.

⁵² J a n P a w e ł I I, *List do Rodzin* z dnia 2 lutego 1994 roku, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1998, s. 16.

⁵³ B. D y d y c z, *Wychowanie religijne dziecka w rodzinie wiejskiej*, [w:] *W służbie dziecku*, s. 173.

⁵⁴ M a k s e l o n, art. cyt., s. 267.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ W i l k, *Pedagogika rodziny*, s. 125.

⁵⁷ Tamże, s. 127-140.

⁵⁸ Zob. J a k ó b o w s k a, dz. cyt., s. 108.

Wychowania religijnego, według H. Wistuby, nie można odseparować od innych dziedzin wychowania, ale im bardziej jest ono zespolone z wychowaniem integralnym, tym bardziej kontakt z Bogiem osiąga swoją głębię, a osoba ludzka staje się gruntowniej zharmonizowana i dojrzała⁵⁹

*

Różnice między opieką a wychowaniem J. Maciaszkowa dostrzega w zadaniach związanych z rozwojem kulturalnym i moralno-społecznym. Autorka podaje pewną prawidłowość: im bardziej dochodzi się w kształtowaniu osobowości do budzenia i zaspokajania potrzeb wyższego rzędu (potrzeba twórczości, sensu życia), tym bardziej w działaniach tych mniej elementów opieki, a więcej wychowania. Kiedy natomiast w sytuacji wychowawczej zabraknie elementu opieki, kiedy rysują się braki i zagrożenia warunków rozwoju, wtedy zachodzi potrzeba kompensacji – wyrównania braków, stworzenia warunków życia uznawanych za normalne, i znów na czołowe miejsce wysuwają się zadania opiekuńcze⁶⁰

Wielu autorów literatury pedagogicznej, odnosząc się do problemu relacji między opieką a wychowaniem, stwierdza, że opieka stanowi pierwszy i podstawowy element działalności rodziny, ale zjawiska, z jakich składa się opieka, stanowią podstawę zaistnienia fundamentalnych warunków dla procesu wychowania. Opieka jest niezbędna dla wszechstronnego rozwoju dziecka. Człowiek w chwili narodzin nie jest wyposażony w gotowe mechanizmy zachowania się, ma jedynie pewne szczątkowe instynkty. Jest bezradnym stworzeniem i długo takim pozostaje. Dlatego potrzebuje osób, które obdarzą go ciepłem i miłością. Na rodzicach spoczywa więc obowiązek opieki nad własnymi dziećmi, aby ich rozwój mógł przebiegać w sposób prawidłowy⁶¹

Ponadto rozróżnia się dwa podstawowe zagadnienia: opiekuńczy sens wychowania i wychowawczy sens opieki. Wychowanie nabiera znaczenia opiekuńczego wtedy, gdy realizując sobie właściwe zadania i cele, doprowadza w rezultacie do pożądaných następstw, spełniając ostatecznie założone funkcje

⁵⁹ H. W i s t u b a, *Wychowanie religijne małego dziecka w rodzinie*, [w:] *Wychowanie w rodzinie*, t. 3, red. F. Adamski, Kraków: PWN 1991, s. 112.

⁶⁰ J. M a c i a s z k o w a, *Opieka i wychowanie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1983, nr 5, s. 204, 205.

⁶¹ W i l k, *Pedagogika rodziny*, s.

opiekuńcze. Jego przebiegowi towarzyszą pozytywne postawy wychowawców⁶² Opieka natomiast zyskuje walory wychowawcze, jeżeli „realizowanej opiece towarzyszy świadomość podstawowych wartości wychowania i potencjalnych możliwości ich urzeczywistnienia poprzez czynności opiekuńcze”⁶³

Wśród funkcji, jakie spełnia rodzina, opieka ma charakter dominujący, równocześnie powodując ważne następstwa w rozwoju osobowości człowieka. Podmiot jej działalności – opiekun – jest także wychowawcą, co w konsekwencji nadaje jej charakter opiekuńczo-wychowawczy. Funkcja opiekuńczo-wychowawcza polega na tym, że na gruncie opieki i przez opiekę osiąga się założone cele wychowania podopiecznych⁶⁴

BIBLIOGRAFIA

DOKUMENTY KOŚCIOŁA

Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”, [w:] Sobór Watykański II, Konstytucje – Dekrety – Deklaracje, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 1967.

J a n P a w e ł II: „Laborem exercens” – Encyklika o pracy ludzkiej (z okazji dziewięćdziesiątej rocznicy encykliki „Rerum novarum”), z dnia 14 września 1981 roku, Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława, B. M. 1996.

– List do Rodzin z dnia 2 lutego 1994 roku, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej 1998.

LITERATURA PRZEDMIOTU

B r a u n - G a ł k o w s k a M.: Psychologia domowa, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990.

D a b r o w s k i Z.: Pedagogika opiekuńcza w zarysie, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000.

D a b r o w s k i Z., K u l p i ń s k i F.: Pedagogika opiekuńcza, historia, teoria, terminologia, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000.

⁶² „Potrzeby ponadpodmiotowe to te spośród całości potrzeb jednostek, których nie są one zdolne przejściowo lub trwale, częściowo, całkowicie lub samodzielnie zaspokajać lub regulować” (Z. D a b r o w s k i, F. K u l p i ń s k i, *Pedagogika opiekuńcza, historia, teoria, terminologia*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000, s. 124.

⁶³ Tamże, s. 153, 154.

⁶⁴ D a b r o w s k i, dz. cyt., s. 173.

- D y d y c z B.: Wychowanie religijne dziecka w rodzinie wiejskiej, [w:] W służbie dziecku, cz. I, red. J. Wilk, Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL 2003, s. 171-177.
- Dziecko w świecie sztuki, red. B. Dymara, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2000.
- G a j d a m o w i c z H.: Rodzina jako środowisko wychowania moralno-społecznego, [w:] W służbie dziecku, red. J. Wilk, Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL 2003, s. 7-8.
- G r a b o w s k i M.: Teoria fizycznej edukacji, Warszawa: WSiP 1997.
- G r o c h o w i ń s k a M.: Kultura pedagogiczna, [w:] Rodzina i dziecko, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1986, s. 320-323.
- G u r y c k a A.: Błąd w wychowaniu, Warszawa: WSiP 1990.
- J a k ó b o w s k a M.: Wpływ wykształcenia rodziców na sprawowanie funkcji opiekuńczej nad dzieckiem w rodzinie (mps pracy magisterskiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski 2004).
- J a n k e A. W.: Uwarunkowania działalności opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 1, s. 26-30.
- K a l i n o w s k i M.: Jak wychowywać przez pracę w rodzinie, Warszawa: IWZZ 1986.
- K a w u l a S.: Funkcja opiekuńcza współczesnej rodziny polskiej, [w:] Pedagogika rodziny, red. S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2000.
- K e l m A.: O opiece nad dzieckiem w rodzinie, Warszawa: WSiP 1974.
- M a c i a s z k o w a J.: Opieka i wychowanie, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1983, nr 5, s. 197-205.
- Rodzina jako wspólnota emocjonalna, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1988, nr 4, s. 35-38.
- M a k s e l o n J.: Człowiek jako istota religijna, [w:] Psychologia dla teologów, red. J. Makselon, Kraków: Wyd. Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 1995.
- P i e l k o w a J. A.: Czynniki stymulujące opiekę rodzicielską, [w:] Metodologiczne problemy pedagogiki opiekuńczej, red. Z. Dąbrowski, G. Gajewska, Zielona Góra: WSP 1995.
- P o m y k a ł o W.: Wychowanie, [w:] Encyklopedia Pedagogiczna, red. W. Pomykało, Warszawa 1997.
- R a c h a l s k a W.: Zadania rodziny w zakresie przygotowania dziecka do pracy, [w:] W służbie dziecku, red. J. Wilk, Lublin: Katedra Pedagogiki Rodziny KUL 2003, s. 229-233.
- S z c z e p a ń s k i J.: Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa: PAN 1966.
- T y s z k a Z.: Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa, [w:] Pedagogika społeczna, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa: Żak 1993.
- W i l k J.: Pedagogika rodziny, Lublin: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 2002.
- W i s t u b a H.: Wychowanie religijne małego dziecka w rodzinie, [w:] Wychowanie w rodzinie, t. 3, red. F. Adamski, Kraków: PWN 1991, s. 111-119.

- Z b o r o w s k i J.: Problem jedynactwa w rodzinie, [w:] Rodzina i dziecko, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1986, s. 421-423.
- Z i e m s k a M.: Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka, [w:] Rodzina i dziecko, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1986, s. 159-161.

CARE AND UPBRINGING WITHIN THE FAMILY ENVIRONMENT

S u m m a r y

Family is the basic and natural environment of human life. Every human being is naturally born in there. One can say that the family is the first, the most important, the only and irreplaceable environment in e.g. fulfilling its care and educational function. The family has an impact not only on child's health, but also on passing on knowledge, values and culture. It prepares its members to be independent and through social care introduces them to take part in a social life. It teaches already established patterns of behaviour and social rules. The family's right to educate and look after/care is the first and the earliest natural law. Other institutions are second-rate, they should help the family but never replace it.

This article aims to point at two most important functions of the family: education and care. It proves that those two functions cannot exist without each other. Specific educational aims can be realised only on the basis of care. The article shows how the care within the family should be undertaken so that it could help achieve aims within different areas of education, such as physical education, education through work, moral education, intellectual education, health education. The author analysing educational and psychological literature talks about "care and education process" in which care effects overtake and determine educational effects. A carer is also an educator, therefore care within the family should be undertaken properly as it causes great consequences in a development of human's personality.

Translated by Małgorzata Kojło

Słowa kluczowe: funkcja opiekuńczo-wychowawcza, opieka w rodzinie, potrzeby ponadpodmiotowe, rodzina, wychowanie, wychowanie moralne, wychowanie fizyczne, wychowanie intelektualne, wychowanie przez pracę, wychowanie religijne, wychowanie zdrowotne.

Key words: care and educations function, care within a family, higher personal needs, family, education, moral education, physical education, education through work, religious education, health education.